

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 грудня 1992 р. «Про створення Інституту Прикордонних військ України» // Державний кордон України. Збірник документів за 1992р. – К., 1993. – С.58.
12. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 1995 р. «Про створення Академії Прикордонних військ України» // Державний кордон України. Збірник документів за 1995р. – К., 1996. – С.23.
13. Сидорук Д. З іменем славного гетьмана // Подільські вісті. – 1997. – 12 грудня. – С.2.
14. Григоренко О. П. Історія України. – Хмельницький, 2007. – С.322.
15. Указ Президента України від 30 квітня 1999 р. «Про надання Академії Прикордонних військ України імені Богдана Хмельницького статусу Національної // Державний кордон України. Збірник документів за 1999р. – К., 2000. – С.24.
16. Указ Президента України від 13 грудня 1999р. «Про призначення Б.М. Олексієнка на посаду Голови Державного комітету у справах охорони державного кордону України – Командувача Прикордонних військ України // Прикордонник України. – 1999. – 13 грудня. – С.1.
17. Державна Прикордонна служба України. Історія та сучасність. – К., 2004. – С.48.
18. Олексієнко Б. М. На варті кордону, в інтересах держави виконують свій обов'язок українські прикордонники // Кордон. – 2001. – №1. – С.4-5.
19. Попович Д. Заставам приказано располнеть // Киевские ведомости. – 2001. – 5 октября. – С.4.
20. Південно-Східному напрямку ПВУ – 10 років // Прикордонник України. – 2002. – 30 травня. – С.5.

Гудима В. В.

м. Кам'янець-Подільський

ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ «ВОЛОСНИХ ЗБОРЩИХ» ПОДАТКІВ НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

В статті висвітлюється організація та діяльність інституту «волосних зборчих» у Подільській губернії щодо збору податків у період Директорії Української Народної Республіки протягом листопада 1918 – листопада 1920 років, розглянуто законодавчу і нормотворчу діяльність Директорії УНР та Подільської губернської народної управи щодо організації та діяльності «волосних зборчих» у податковій сфері, проаналізовано відношення населення до сплати податків.

Ключові слова: «волосні зборчі», податки, Поділля, Подільська губерньська народна управа, Директорія Української Народної Республіки.

Важливим елементом економічної політики держави є податки. Тому вивчення історичного досвіду, набутого за часів діяльності Директорії Української Народної Республіки (УНР), є важливим для сучасного стану справ у податковій сфері. У силу військово-політичних обставин у 1918-1920 рр. подільський регіон часто перебував в епіцентрі суспільно-політичних подій.

Однак, незважаючи на наявність певної кількості наукових праць, які поклали початок дослідженню проблем збору податків волосними самоврядкуваннями на Поділлі в період Директорії УНР, окремі питання з даної тематики потребують подальшого аналізу. Фрагментарні відомості щодо становлення місцевих податкових органів на території Поділля подають у своїх дослідженнях безпосередні учасники національно-визвольних змагань В. Винниченко [18], І. Мазепа [29], П. Христюк [36], В. Приходько [32]. Сучасні українські історики О. М. Завальнюк [21; 22], В. С. Лозовий [27; 28], П. П. Гай-Нижник [19], І. Г. Верховцева [17], В. Б. Стецюк [33; 34], В. М. Юрченко [37], Л. В. Афанасьєва [15], Ю. М. Тлушак [35] значно розширили джерельну базу дослідження, але, натомість, коло науково-дослідницьких завдань, вирішенню яких присвячені ці праці, не передбачали цілісного висвітлення проблеми.

Автор ставить за мету висвітлити становлення та діяльність інституту «волосних зборчих» у Подільській губернії щодо збору податків в період Директорії Української Народної Республіки протягом листопада 1918 – листопада 1920 рр. Досліджено законодавчу і нормотворчу діяльність Директорії УНР та Подільської губерньської народної управи (ПГНУ) щодо організації та діяльності «волосних зборчих» у податковій сфері. Проаналізовано відношення населення до сплати податків. Використовуючи архівні матеріали, тогочасну періодику, мемуари, наукові та краєзнавчі публікації, спробуємо визначити загальні риси і тенденції цього процесу, проілюструвавши їх фактичним матеріалом.

Восени 1918 р. незадоволення режимом гетьмана П. Скоропадського вилилося в широкий повстанський рух. Керівником боротьби проти гетьманату 14 листопада 1918 р. Український Національний Союз обрав тимчасовий революційний орган – Директорію УНР.

Стрімке поширення повстання, масова підтримка Директорії УНР військовими та населенням свідчили, що консервативна ідея не спиралася в Україні на серйозне соціальне, а тим більше національне, підґрунтя. Гетьманський режим тримався лише в центрі, державні структури на периферії виявилися кволими і недієздатними. Тому зміна влади в провінції відбувалася без серйозного опору [16, с. 218].

У листопаді-грудні 1918 р. на Поділлі було повалено гетьманську адміністрацію і встановлено владу Директорії УНР. Подільським губернським комісаром 19 листопада 1918 р. було призначено Г. Степуру, який одразу після вступу на посаду повернув до виконання обов'язків місцевого губернське, повітове і волосне самоврядування, обране ще восени 1917 р. [21, с. 64].

Значною перешкодою для відновлення функціонування місцевих самоврядувань була відсутність коштів. Діяльність волосних самоврядувань фактично була паралізована із зазначеної причини. Уряд Директорії УНР вважав, що функціонування самоврядувань слід підтримувати не шляхом надання державних коштів, а шляхом збирання податків, як це практикувалось раніше. Якщо зібрати податки, заборговані населенням, самоврядування та міські думи зможуть існувати на власні кошти і підтримувати функціонування всіх тих структур, якими вони опікувались (шкіл, лікарень тощо) [27, с. 117].

22 листопада 1918 р. Директорія УНР видала наказ, яким вимагала населення «негайно виплатити усі земські податки». У наказі зазначалося, що сплата земських податків є справою національною, бо той, хто їх не платить, помагає гетьманові і поміщикам боротися з народом [17, с. 103].

Директорія УНР 5 грудня 1918 р. скасувала закон прийнятий гетьманським урядом від 30 серпня 1918 р. «Про перегляд земських смет і вимог до цього перегляду земських зборів за перше півріччя 1918 року в розмірі половини ставки річного обкладання 1917 р.». Згідно закону «Про сплату податків» Директорії УНР від 19 грудня 1918 р. земські податки і збори за 1918 р. вносилися відповідно затверджених черговими повітовими і губернськими народними радами «розкладок» [24, с. 2]. Сподіватися на наповнення державного бюджету за такого підходу не доводилося. Попри це, для Міністерства фінансів перш за все було виділено кошти для друку бланків про фіксацію різних податків на 1918 та 1919 роки, проте налагодити сам процес їхнього збору не вдалося.

Директорія УНР не відмінила закон Тимчасового уряду (від 17 червня 1916 р.), а також доповнення до нього Гетьманського уряду (від 14 червня 1918 р.) «Про інститут волосних зборщиків» [25, с. 6], а доповнила його, у тій частині закону, що всі справи з «волосними зборщиками» залишалися в руках губернської народної управи [1, арк. 21].

Своїм обіжником ПГНУ від 10 грудня 1918 р. зверталася до повітових народних управ, що «улаштування інституту волосних народних (земських) зборщиків, та стягнення податків є одним з самих головних питань від котрого цілком залежить ведення Народного господарства по всіх напрямках, а особливо зараз, з приводу тяжкого часу в економічному відношенні» [13, арк. 2-2зв.]. Також управа зобов'язувала повітові управи

негайно надіслати їй списки призначених волосних «зборщиків» із зазначенням: «імені і прізвища «зборщика», села волості, що входять в участок кожного «зборщика», з якого часу виконує свої службові обов'язки, яке жалування (утримання) одержує кожний «зборщик», та яку вніс заставу в забезпечення земського майна» [13, арк. 2]. Відповідно постанови губуправи від 14 грудня 1918 року волосні земські «зборщики» звільнялися від військової служби по мобілізації [26, с. 2].

У свою чергу, Вінницька повітова управа 13 грудня 1918 р. особливим циркуляром запропонувала волосним народним управам роз'яснити населенню, що земства потребують сплати земських збори на різні потреби [31, с. 2].

Згідно рішення ПГНУ, ще у вересні 1918 року для збору податків у 176 волостях Подільської губернії було призначено 110 волосних «зборчих» податків [25, с. 6]. Своєю постановою Подільська губернська народна рада 4 квітня 1918 р. зменшила штати «волосних земських зборщиків» на 1919 р. до 65 осіб. Ця кількість була розподілена по повітам відповідно кількості волостей, а саме: Балтський – 32 волості 10 «зборщиків», Брацлавський – 13 (5), Вінницький – 11 (4), Гайсинський – 14 (5), Кам'янецький – 15 (5), Летичівський – 8 (3), Літинський – 10 (4), Могилівський – 16 (6), Ольгопільський – 15 (6), Проскурівський – 10 (4), Ушицький – 15 (5), Ямпільський – 17 (6). Два волосних «зборщика» залишалися в запасі [1, арк. 7].

Платня збирачів податків була незначною і вони часто відмовлялись працювати. До того ж, діяльність «волосних зборчих» весь час гальмувалась військовими діями та цілою низкою непорозумінь між губернськими, повітовими та волосними народними управами у справі відбору кандидатів та призначення «зборчих».

1 липня 1919 р. ПГНУ ухвалила постанову про збільшення утримання волосним «зборщикам», а саме «на роз'їзди з 100 карб. до 250 карб., на канцелярські витрати з 25 до 50 карб., добові по 10 карб. (300 карб.) з жалованьям 250 і дорожнечу 150 разом 1000 карб.» [13, арк. 3].

28 серпня 1919 р. фінансова комісія заслухала законопроект «Про порядок призначення і звільнення волосних «зборчих», їх службову підлеглість і відпуск зі скарбу грошей на їх утримання» [12, арк.]. Згідно нього, призначення та звільнення збирачів податків об'єднувалась в руках губернської народної управи, а кошти на їх утримання на паритетній основі виділяються державою та народними управами. 22 вересня 1919 р. зазначений законопроект було затверджено. Цього ж дня ухвалено постанову про асигнування в розпорядження міністерства фінансів 1 млн. 154 тис. гривень для видачі допомоги Подільському губземству на утримання «волосних зборчих» і податкового відділу при Подільській губуправі [20, с. 503].

Наприкінці липня 1919 р. міністерство фінансів опублікувало наказ про виплату податків. Передусім населення повинно внести податки, недоплачені впродовж попереднього часу. Надалі при накладанні податків уряд обіцяв дотримуватися принципу, за яким малозабезпечені громадяни звільнялись від податків, а для більш заможних податок мав накладатися залежно від прибутку. Незважаючи на загрозу штрафу та конфіскації майна, більшість населення проігнорувало цей наказ [27, с. 123].

У серпні 1919 р. Директорія УНР скликала нараду голів та секретарів волосних управ, де розглядалися питання земських кошторисів та податків. На нараді зазначалося, що селяни відмовляються сплачувати податки, а тому земствам необхідна фінансова державна допомога [6, арк. 45].

Волосні народні управи не змогли організувати збір податків. Гасло «Наша волость сама по собі», отже, без державної організованої влади та податків, було досить популярним серед селянства [30, с. 79]. Цілі громади виносили постанови не платити податки [4, арк. 3,6, 20; 2, арк. 46].

Як свідчать архівні документи, матеріали преси, щоб волосні «зборщики» виконувати свої обов'язки потрібна була військова або міліцейська сила [10, арк. 56 зв.]. При тогочасних умовах, ні селянському, ні волосному «зборщикові» не можливо ні збирати з селян податки, ні переїхати з грішми від села до села та доставити гроші до скарбниці [25, с. 6]. 26 серпня 1919 р. Подільська губуправа порушила клопотання перед міністерством внутрішніх справ і Подільським губкомісаром, щоб міліція збирала податки губернських і повітових земських зборів у тих повітах, де немає волосних «зборщиків», а тих повітах де є – надавалася допомога. А також у випадку необхідності надавалася допомога з боку військових, як і міліції, так всім «зборщикам» [1, арк. 20]. Також, Подільська губрада підтримала клопотання управи, аби міліція і взагалі адміністративна влада на місцях допомагала зібранню земських і державних податків, не спиняючись перед репресивними заходами [23, с. 3]. У свою чергу Дунаєвецька волосна управа пропонувала населенню до 1 листопада 1919 р. сплатити податки. В іншому разі «буде приступлено до примусового втискання» [3, арк. 12 зв.].

Оскільки волосні народні управи не мають ніяких коштів на утримання співробітників, а також змоги власними силами налагоджувати податкові справи, 24 вересня 1919 р. ПГНУ звернулася до Міністерства внутрішніх справ, Міністерства фінансів з клопотанням, щоб волосним управам Кам'янецького повіту надана позичка в 20 000 карб. для кожної управи Кам'янецького повіту для 15 волостей – 300 000 карб. [14, арк. 1, 2].

У своїх звітах Подільському губернському комісару Ямільський [7, арк. 266], Новоушицький [9, арк. 8 зв., 9], Летичівський, Літинський [8, арк. 20], Могилівський [10, арк. 35] повітові комісари зазначали, що насе-

лення відмовляється платити земські волосні і державні податки. Однією з причин несплати податків є бездіяльність волосних і сільських комісарів, а також голів волосних народних управ.

Збирати податки ставало дедалі важче. Населення вороже ставилося до будь-яких переписів, що заважало впорядкувати списки платників податку, а також часті зміни «зборщиків» [5, арк. 18].

Оскільки через недовір'я селян до інтелігенції у волосні самоврядування досить часто обиралися люди неграмотні та не підготовлені до адміністративно-економічної діяльності, деякі повітові земські управи відраджали до волосних управ своїх інструкторів для пояснення, як провадити розкладку волосного податкового збору, до розуміння селян намагалися донести взаємозв'язок між сплатою податків та функціонуванням демократично обраних, як писалося «народних», адміністративних органів, а також соціально орієнтованої інфраструктури (шкіл, лікарень тощо), що перебувала у їхньому віданні [15, с. 495]. Селянство все менше сплачувало всі види податків, що надалі поставило на грань катастрофи функціонування як державних органів влади, так і самоврядувань.

Таким чином, Директорією УНР та місцевими органами влади Поділля було організовано інститут волосних «зборчих», який розпочав роботу по збору податків та наповненню державного бюджету УНР. Але в умовах війни і революції, непевного становища влади й слабкості міліції, вони не змогли організувати збирання податків. В умовах демократизації, виборності адміністративних структур, появою паралельних органів влади, влада втратила силу примусу, до якої віками звикло селянство, що призвело до ігнорування податкових платежів.

Джерела та література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 543, оп. 1, спр. 5, 112 арк.
2. ЦДАВО України, ф. 538, оп. 1, спр. 17, 201 арк.
3. ЦДАВО України, ф. 543, оп. 1, спр. 28, 96 арк.
4. ЦДАВО України, ф. 538, оп. 1, спр. 74, 123 арк.
5. ЦДАВО України, ф. 538, оп. 1, спр. 89, 204 арк.
6. ЦДАВО України, ф. 1092, оп. 1, спр. 7, 76 арк.
7. ЦДАВО України, ф. 1092, оп. 2, спр. 56-а, 204 арк.
8. ЦДАВО України, ф. 1092, оп. 2, спр. 63, 123 арк.
9. ЦДАВО України, ф. 1092, оп. 2, спр. 70, 207 арк.
10. ЦДАВО України, ф. 1092, оп. 5, спр. 8, 137 арк.
11. ЦДАВО України, ф. 1092, оп. 5, спр. 9, 37 арк.
12. ЦДАВО України, ф. 1509, оп. 1, спр. 3, 129 арк.
13. Державний архів Вінницької області, ф. д-255, оп. 1, спр. 110, 201 арк.
14. Державний архів Хмельницької області, ф. р-260, оп. 1, спр. 108, 134 арк.

15. Афанасьєва Л. В. Податкова політика Директорії УНР у 1918-1921 рр. / Л. В. Афанасьєва, Я. В. Попенко // Бюджетно-податкова політика в Україні (проблеми та перспективи розвитку): матер. наук.-практ. конф. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. – С. 493-495.
16. Бойко О. Д. Директорія у боротьбі за владу: хід протигетьманського повстання, фактори перемоги / О. Д. Бойко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип. 4. – С. 209-236.
17. Верховцева І. Г. Діяльність земств Правобережної України (1911-1920 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Верховцева Ірина Геннадіївна. – Ізмаїл, 2004. – 237 с.
18. Винниченко В. Відродження нації. В 3-х томах. – Київ: Видавництво політичної літератури, 1990. – Т. 3 – 543 с.
19. Гай-Нижник П. П. Податкова і митна політика уряду Директорії УНР / П. П. Гай-Нижник // Історія торгівлі, податків та мита: зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: АМСУ, 2011. – Вип.1. – С. 105-114.
20. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. / упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – Т. 1. – 688 с.
21. Завальнюк О. М. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. / О. М. Завальнюк, В. Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 220 с.
22. Завальнюк О. М. Подільські містечка в добу Української революції 1917-1920 рр. / О. М.Завальнюк, О. Б.Комарницький. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – 320 с.
23. Засідання губерніяльної народної ради // Шлях (Вінниця). – 1919. – 11 верес. (Ч. 22). – С. 3.
24. Земське життя. Відміна гетьманського закону // Свободне слово. – 1918. – 10 декаб. (Ч. 2). – С. 2.
25. З життя місцевих самоврядувань. По податковому відділу ГНУ // Трудова Громада. – 1919. – 15 серп. (№38). – С. 6.
26. Льоти для волосних сборщиків. Місцеве життя // Свободне слово. – 1918. – 14 груд. (Ч. 6). – С. 2.
27. Лозовий В. С. Внутрішня і зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба) / В. С. Лозовий. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005. – 224 с.
28. Лозовий В. С. Правосвідомість селянства в період Української революції 1917-1920 рр.: історичний аспект / В. С. Лозовий. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. – 112 с.
29. Мазєпа І. Україна в огні й бурі революції / Ісак Мазєпа. – Київ: Темпора, 2003. – 608с.
30. Малькін В. П. Аграрні перетворення в період Директорії УНР / В. П. Малькін // Волинський національний університет імені Лесі Українки. Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей. Історичний факультет. – Луцьк, 2008. – Вип.15. – С.76-81.

31. Місцеве життя // Свободное слово. – 1918. – 13 груд. (Ч. 5). – С. 2.
32. Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади / Віктор Приходько; упоряд. і автори передм. Ю. Легун, О. Кравчук. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – 416 с.
33. Стецюк В. Б. Земства Правобережної України в період національно-демократичної революції 1917-1920 рр.: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Вадим Борисович Стецюк. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 240 с.
34. Стецюк В. Б. Формування бюджетів земств Правобережної України (1911-1920 рр.) / В. Б. Стецюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – Т.21. – С. 415-421.
35. Тлушак Ю. М. Формування української правової традиції у сфері оподаткування та її втілення в розбудові національної державності 1917 - 1920 рр.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Юрій Мар'янович Тлушак. – Харків, 2004. – 20 с.
36. Христюк П. Українська революція. Розвідки і матеріали. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. В 4-х т. / П. Христюк. – Відень, 1922. – Т. IV. – 192 с.
37. Юрченко В. М. Правове регулювання оподаткування в Україні у 1917-1929 рр. / Юрченко Володимир Миколайович: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.01. – Харків, 2004. – 19 с.

Єсюнін С.М.
м. Хмельницький

ВИДАТНІ ПРЕДСТАВНИКИ АДВОКАТУРИ ПОДІЛЛЯ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

Подані біографічні відомості про видатних представників адвокатури Поділля XIX – початку XX ст., які працювали або народились в територіальних межах сучасної Хмельниччини.

Ключові слова: *адвокатура, адвокат, присяжний повірений, приватний повірений, Подільська губернія, Поділля.*

На території, інкорпорованої наприкінці XVIII ст. до Російської імперії внаслідок поділів Речі Посполитої, на відміну від інших українських земель (лівобережних та південних) вже існувала розвинута система адвокатури. На початку XIX ст. подільська адвокатура була частково адоптована до створених у Подільській губернії судових органів, але продовжувала працювати на підставі польсько-литовських законів попередніх століть. Проте, поступова зміна законодавчої бази щодо адвокатської практики,